

Міжнародна наукова конференція "Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження" (18-22 вересня 2007 р., Асканія-Нова, Україна)

18-22 вересня 2007 р. на базі Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна УААН відбулась Міжнародна наукова конференція «Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження», організована Біосферним заповідником «Асканія-Нова», за участю Відділення землеробства і рослинництва Української академії аграрних наук, Наукової Ради заповідної справи відділення загальної біології Національної академії наук України, Державної служби заповідної справи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Херсонській області.

Непересічна конференція з актуальною, конкретною тематикою зібрала понад 70 учасників, що представляли заповідні установи степової зони та лісостепу, наукові та вищі учбові заклади України, Росії та Польщі, а також органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадські організації тощо. Активну участь у конференції брали фахівці Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, Інституту степу Уральського відділення Російської академії наук, Чорноморського біосферного заповідника НАН України, Українського степового природного заповідника НАН України, Луганського природного заповідника НАН України, Центрально-Чорноземного державного природного біосферного заповідника ім. В.В. Альохіна Міністерства охорони навколишнього середовища та природних ресурсів Російської Федерації, Нікітського ботанічного саду – Національного наукового центру УААН, Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна МОН України, Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського МОН України, Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва МОН України, Херсонського державного університету МОН України, Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка МОН України, Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка МОН України, Мелітопольського державного педагогічного університету МОН України, Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя МОН України, Українського товариства охорони птахів та ін.

Пленарне засідання (19 вересня), що проходило у приміщенні Інституту тваринництва степових районів імені М.Ф. Іванова «Асканія-Нова» – Національного наукового селекційно-генетичного центру з вівчарства УААН, відкрив Заслужений природоохоронець України, член Національного Комітету ЮНЕСКО з програми «Людина і біосфера», директор Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна УААН, к.б.н. В.С. Гавриленко. У його вступному слові було означено коло питань, запланованих для обговорення на пленарному та секційних засіданнях: історія та результати заповідання степових екосистем, принципи утримання заповідних степів та методи їх оптимізації, збереження ландшафтного та біотичного різноманіття, природоохоронне резервування у Причорноморсько-Приазовському регіоні, особливості формування сухо-степових ландшафтів та ґрунтів у степових екосистемах, екологічний моніторинг популяцій, процеси продукції та деструкції фітомаси у степових ценозах, сучасний стан фауни степу, моніторинг постексараційних демутацій, постпасквальних, постфенісекціальних, постпірогенних, резерватогенних сукцесій рослинності цілинного степу, перелогів та згарищ тощо.

З пленарної доповіді В.С. Гавриленка *«Итоги заповедного степоведения: чего хотели, что получили и что может быть»*, власне, й розпочалась робота конференції. Аналізуючи понад 100-річний досвід заповідання степових резерватів, доповідач наголошує на необхідності внесення на розгляд Верховної Ради України законопроектів щодо зміни частини законів, які відносяться до збереження біорізноманіття та природно-заповідного фонду у цілому. Надто це стосується режимів заповідних зон природних та біосферних заповідників, адже, за сучасних умов, заповідники можуть не впоратись з головним їх призначенням – збереженням біологічного різноманіття території, що репрезентується.

Представляючи доповідь *«Сохранение и обогащение степных биоресурсов с применением новых форм ООПТ и адаптивных природоохранных технологий»*, д.г.н. С.В. Левикін (Інститут степу УрВ РАН) охарактеризував нові природоохоронні технології, які повинні перейти від адміністративно-фіскальної заборони до науково-обґрунтованого управління і раціонального використання степових екосистем за умови їх доступності для широкого народного огляду. Однією з таких технологій є реінтродукція коня Пржевальського до Орловського степу (Оренбурзька область), а також акліматизація бізона для перспективи його розведення в господарських цілях при напіввільному утриманні. Доповідачем підкреслено, що створення нових форм степових парків-біостаціонарів дозволить забезпечити потік міжнародних екотуристів у степові регіони.

У доповіді д.б.н. В.С. Ткаченка (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАНУ) *«Формування системної цілісності – перспективний принцип ефективного регулювання у степових заповідниках»* було доведено, що сучасні «еталонні» ценоструктури степу є вторинними, прямо чи опосередковано антропогенно зумовленими, головним чином внаслідок послідовного руйнування консументного блоку степових екосистем, заміни його пасовищним комплексом, а в заповідниках – повним його вилученням. Це призвело до грубого порушення системної цілісності степових екосистем і значних зміщень їх функціональних характеристик, які тісно пов'язані зі специфікою кругообігу речовин і енергії степу та механізмами його структурного адаптогенезу. Доповідач наголосив, що вченим і працівникам охорони природи слід звернути більше уваги на пошуки і удосконалення нових природніших форм збереження степових екосистем у степових заповідниках, що дуже актуально в аспекті сучасної «кризи регулювання», яка розвинулася за умов новітніх форм господарських взаємовідносин заповідників з навколишніми господарствами.

Про цінність курганів, як осередків степової рослинності йшлося в пленарній доповіді к.б.н. І.І. Мойсієнка (Херсонський державний університет) та д.б.н., проф. Б. Суднік-Войциковської (Варшавський університет) *«Збереження фіторізноманіття Херсонщини на курганах»*. З 464 видів судинних рослин, які були відмічені авторами на курганах, 207 є несинантропними (індигенофітами), а 24 – рідкісними, які включено до Червоного списку Херсонської області, Червоної книги України, Європейського Червоного списку та Червоного списку МСОП.

У доповіді Л.П. Боровик (Луганський природний заповідник НАН України) *«Особенности структуры залежных сообществ на территории Стрельцовской степи (отделение Луганского природного заповедника)»* були представлені результати дослідження флори та рослинності перелогів; розкрито флористичну насиченість та специфіку їх ценотичної структури – абсолютне переважаювання кореневищно-злакових угруповань.

Д.Ф. Деркач, к.б.н. (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного) доповів про *«Особенности экспансии Prunus spinosa L. у лучному заповідному степу «Михайлівська цілина»*. Доповідач констатував, що ріст і поширення терників може припинитись лише при повному зникненні з ґрунту органіки і зольних речовин, що мало ймовірно, адже

густа коренева система при відмиранні частково поповнює ґрунт даними речовинами, і терники будуть продовжувати свою експансію на заповідники.

Аналізуючи видовий склад епігейних лишайників різноманітних степових ценозів, д.б.н., проф. О.Є. Ходосовцев (Херсонський державний університет) у доповіді «*Епігейні лишайники як раритетний генофонд ліхенофлори степових рефугіумів*», робить висновок що серед них найбільша низка реліктових і тих, що зникають під впливом антропопресингу. Ним запропоновано включити до другого видання Червоної книги України шість видів епігейних лишайників.

Завершуючи пленарне засідання, к.б.н. В.С. Гавриленко, Н.Ю. Дрогобич та І.К. Поліщук (Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна) представили результати досліджень «*Впливу степових пожеж на стан фіто- та зооценозів Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*. У доповіді було показано, що спостереження за поспірогенними змінами степу в Асканії-Нова, маючи понад 160-річну історію, загалом, носили епізодичний характер. Відмічено, що відновлення рослинності повністю залежить від подальших гідротермічних умов. Вигорання надземної фітомаси, безумовно, призводить до загибелі частини мезофауни, яка там мешкає. Від вогню не страждають ссавці, які спроможні швидше, ніж поширення вогню, пересуватись у просторі.

Логічним продовженням та унаочненням останньої доповіді стала екскурсія до заповідного степу, де учасники конференції змогли побачити перші етапи поспірогенних сукцесій у природі. Саме на Південному масиві влітку 2007 р. вигоріло 4952,2 га заповідного степу. На ділянках, що зазнали впливу вогню можна було спостерігати як повністю вигорілі дернини типчака та ковил, так і поновлення пагонів всередині дернин, що вижили. Також екскурсанти побачили результати застосування крайнього заходу для гасіння полум'я – плуга. Його застосування, за словами директора заповідника, було виправдане загрозою переходу вогню з надпотужної пожежі асканійського степу на прилеглі населені пункти та об'єкти загальнодержавного значення.

20 вересня відбулися секційні засідання, на яких було заслухано доповіді к.б.н., Г.М. Лисенка (Ніжинський державний університет імені М. Гоголя) «*Постспірогенні зміни ектопічних характеристик петрофітного степу «Кам'яні Могили»*; д.б.н., проф. В.В. Корженевського (Нікітський ботанічний сад – Національний науковий центр) «*От модели организации степной экосистемы к стратегии охраны*»; Я.М. Гніденко (Харківський національний аграрний університет) «*Вміст загального гумусу чорноземів звичайних в ценозах Хомутівського степу*»; к.б.н. Г.О. Савченко та к.б.н. В.І. Ронкіна (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна) «*Екосистемний підхід к охроне степей*»; к.б.н. О.Ю. Уманець, к.б.н. З.В. Селюніної, к.б.н. А.Г. Руденко, М.І. Ниточко (Чорноморський біосферний заповідник НАН України) «*Ягорлицький півострів – перспективна територія для природоохоронного резервування та для створення буферної зони Чорноморського біосферного заповідника*»; д.б.н., проф., чл.-кор. РАН О.О. Чібільова, д.б.н., проф. С.В. Левикіна, к.б.н. Г.В. Казачкова, к.б.н. С.І. Жданова (Інститут степу УрВ РАН) «*Степное коневодство в приоритетных национальных парках*»; к.б.н. В.П. Коломійчука (Мелітопольський державний педагогічний університет) «*Ключові ботанічні території Північно-західного Призов'я та Присивашія*»; к.б.н. В.А. Токарського та к.б.н. В.І. Ронкіна (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна) «*Сельскохозяйственная деятельность человека как ключевой фактор колебания численности степного сурка*»; д.г.н., проф. А.І. Кривульченко (Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка) «*Збереження ландшафтного різноманіття як методологічна засада формування та розширення природно-заповідного фонду України*»; Н.Ю. Дрогобич

(Біосферний заповідник «Асканія-Нова») «Динаміка мортмаси в заповідному степу «Асканія-Нова» та ін.

Всього під час конференції було заслухано 27 наукових доповідей та розглянуто 4 постери, з активним їх обговоренням, що часто виходило за рамки офіційного формату конференції та перетікало у «кулуари».

У рамках конференції була проведена розширена Наукова рада заповідної справи відділення загальної біології НАН України під головуванням д.б.н., проф., чл.-кор. НАН України, директора Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України І.А. Акімова та к.б.н., директора Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фецна УААН В.С. Гавриленка, де обговорювались проблеми: «Ситуація з неповночленими екосистемами в заповідниках» та «Плюси і мінуси пірогенного фактора в заповідних степах».

Проаналізувавши існуючий досвід та практику застосування режимів заповідання в степах, конференція констатувала, що тільки завдяки введенню заповідного режиму стало можливим проведення величезного обсягу фундаментальних екологічних, ґрунтознавчих, геоботанічних, флористичних, зоологічних досліджень, на основі яких було здійснено низку важливих висновків щодо генезису різних варіантів заповідних степових екосистем, а також збережено їх біо- та ландшафтне різноманіття.

Разом з тим, учасники конференції визнали, що степи, відігравши виняткову роль в історії людства, першими серед зональних типів ландшафту опинились на грані втрати свого первісного вигляду та структури через тотальну господарчу трансформацію їх корінних екосистем. На початок ХХІ століття заповідні степи являють собою острівні неповночленні екосистеми серед агрикультурного ландшафту, які знаходяться на різних стадіях сукцесійного процесу. Встановлено, що саморозвиток в умовах абсолютно заповідного режиму призводить до деякої самостабілізації, але шляхом формування нехарактерних чагарникових асоціацій та втрати аборигенних степових елементів. У зв'язку з резерватогенними змінами, степові заповідники України не вирішили проблему збереження низки рідкісних видів, частина яких вже вибула із природних комплексів, а чисельність багатьох продовжує скорочуватися.

Усі доповіді увійшли до збірки «Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження», об'ємом 7,5 др. арк., яка була опублікована до початку конференції. На підставі аналізу доповідей та висловлених пропозицій учасників конференції прийнято резолюцію. Серед її найважливіших пунктів наступні:

- сучасні степові екосистеми є зразком для порівняння процесів у степовій зоні, однак вони являють собою трансформовані в минулому та знову натуралізовані степові ландшафти, що в силу відсутності потужного деструктора трав'яного покриву – копитних – приречені на послідовне зачагарниковування та втрату степових елементів;
- треба розпочати експериментальні дослідження застосування копитних ссавців у степах як одного з чинників формування степового ландшафту;
- необхідно продовжити екологічну реставрацію степових порушених земель в межах заповідних і буферних зон та, за необхідності, дозволити експерименти щодо методів відтворення дикої флори у співробітництві із ботанічними садами та національними природними парками, а також створення розплідників дикої фауни;
- вважати недоцільним подальше збереження лісосмуг на території заповідних зон та в прилеглих до них буферних зонах на відстані до 500 м, а також рекомендувати здійснити заходи з їх вилучення у найближчі 3-5 років;
- рекомендувати науковим штатам заповідників та науковим установам екологічного профілю степових регіонів продовжувати моніторинг проникнення і поширення синантропних (у т.ч. адвентивних) видів та їх впливу на аборигенні екосистеми, а також розробити профілактичні заходи щодо їх елімінації;

– вважати степові пожежі одним з природних чинників, гасіння яких слід проводити, як правило, водою, лише при загрозі повного вигорання екосистем чи населенню суміжних територій;

– науковим відділам заповідників і установ НАН України та вищих учбових закладів посилити вивчення пірогенного фактора як ландшафтоформуючого чинника у степах, розробивши відповідні програми;

– вважати недопустимим розчленування на окремі компоненти Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна – наукової, природоохоронної структури, яка історично довела свою дієздатність і зробила неоціненний внесок в збереження місцевої і світової флори та фауни і є базовим об'єктом для проведення досліджень з питань заповідного степознавства, адаптивних процесів в тваринному та рослинному світі до існування в аридних умовах.

На завершення конференції (21 вересня) були організовані чудові екскурсії до дендрологічного парку «Асканія-Нова» та Великого Чапельського поду, де учасники конференції мали змогу висловити щире подяку колективу Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна за зразкову організацію конференції, її теплу атмосферу та змістовні наукові дискусії.

О.Є. Ходосовцев, В.В. Шаповал